

Ermenistan Dış Politikasında Reelpolitikle Psikopolitiğin Çatışması: Cumhurbaşkanlığı Dönemleri Bağlamında Bir Analiz

Mürsel Bayram

Ahi Evran Üniversitesi. mürselbayram@gmail.com.tr

ÖZ

Bu makalede, Ermenistan dış politikasında Ter-Petrosyan, Koçaryan ve Sarkisyan dönemlerinin reelpolitik ve psikopolitik açıdan bir tahlili yapılmaktadır. Ermenistan, jeopolitik ve jeoekonomik sınırlılıklarına rağmen, kimliğiyle ilgili hususları çıkarlarının üzerinde görmekte; bununla bağlantılı irredantist düşünce ve eylemleri nedeniyle İran haricindeki komşularıyla ilişkilerini normalleştirememektedir. Bu yalnızlaşmada sorumluluğun tek tarafa yüklenemeyeceği aşikârdır. Fakat Ermenistan'ın millî çıkarlarını maksimize etmesini engelleyen kompulsif bir dış politika takip ettiği; bu psikopolitik kompülsiyonun da seçilmiş travmaları canlı tutmaya çalışan iç ve dış baskı gruplarından kaynaklandığı söylenebilir. Söz konusu baskı gruplarının başında diaspora örgütleri gelmektedir. Diasporanın etkinliğine bağlı olarak Ermenistan dış politikası değişimden çok süreklilik arz etmiştir. Ermeni milliyetçiliği açısından bir karşılaştırma yapıldığında, Ter-Petrosyan iç politikada sert, dış politikada yumuşak; Koçaryan hem iç hem dış politikada sert; Sarkisyan ise hem iç hem dış politikada yumuşak bir görüntü sergilemiştir. Ancak bu tutum farklılıkları ülkenin dış politika çizgisini değiştirmemiştir. Genel hatlarıyla Ermenistan'ın İran, Rusya ve ABD ile ilişkilerinde reelpolitik; Türkiye ve Azerbaycan ile ilişkilerinde ise psikopolitik saiklerin etkili olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Ermenistan, Dış Politika, Ter-Petrosyan, Koçaryan, Sarkisyan

Realpolitik versus Psychopolitics in Armenian Foreign Policy: An Analysis in the Context of Presidential Terms

ABSTRACT

This paper analyses the pushes and pulls between realpolitik and psychopolitics in Armenian foreign policy under Ter-Petrosyan, Kocharyan, and Sargsyan. The country has so far considered its identity above its interests and could not establish normal diplomatic relations with most of its neighbours due to its irredentist idea and actions. Even though Armenia cannot be blamed ex parte for its regional isolation, it is a fact that the country follows a compulsive foreign policy preventing itself from maximising its national interests. This psychopolitical compulsion ensues from the nationalist pressure groups at home and abroad, mainly from the Armenian diaspora organisations across the world. Those pressure groups endeavour to keep the selected traumas alive. Due to the trenchancy of diaspora, Armenian foreign policy has proceeded on a continuous, rather than changing, line. In view of Armenian nationalism, Ter-Petrosyan was hawkish in internal affairs and temperate in foreign policy; Kocharyan appeared as obdurate both at home and abroad whereas Sargsyan has been seen concessive both at home and abroad. Nevertheless, their attitudinal differences have not changed the entrenched foreign policy line of Armenia. On this line, Armenia has resorted to realpolitik in its relations with Iran, Russia and the USA while tilting towards the pendulum of psychopolitics in its relations with Turkey and Azerbaijan.

Keywords: Armenia, Foreign Policy, Ter-Petrosyan, Kocharyan, Sargsyan

Giriş

23 Ağustos 1990 tarihinde SSCB'den bağımsızlığını ilan eden Ermenistan, Türkiye'nin Sivas ili kadar bir yüzölçüme (29.743 km²) sahip, denize kıyısı olmayan, doğal kaynaklardan yoksun bir ülkedir. Bu jeopolitik ve jeoekonomik kısıtlarına rağmen Ermenistan'ın millî çıkarlarını maksimize etmesine mani olan kimlik odaklı bir dış politika izlediği söylenebilir. Ermeni kimliğiyle ilgili tarihsel hususlar, obsesyondan öte bir kompülsiyon derecesinde ele alınmış; bu nedenle Ermeni dış politikasında değişimden ziyade süreklilik faktörleri etkili olmuştur (Papazian, 2006; Kévorkian, 2000; Büyükakıncı, 2005).

Müslümanlar tarafından çevrelenmiş, dünyanın en eski Hıristiyan ulusu olduğunu iddia eden Ermenistan, “küçük devlet irredantizmi” ile hareket ederek Azerbaycan'a ait Dağlık Karabağ (Dağlık Qarabağ) bölgesini işgal altında tutmakta, Türkiye topraklarının bir kısmını “kaybedilmiş” Ermenistan toprakları olarak telakki etmekte ve Türkiye'nin geçmişte Ermenilere “soykırım” yaptığı iddiasıyla uluslararası platformlarda yoğun bir propaganda faaliyeti yürütmektedir. Bu nedenlerle Ermenistan'ın doğu komşusu Azerbaycan ve batı komşusu Türkiye ile diplomatik ilişki kurması mümkün olmamaktadır. Ermenistan'ın diğer komşusu Gürcistan'ın ise Rusya'yla sorunlu olması ve Samstke-Cevahati bölgesinde yaşayan Ermeni nüfusun zaman zaman özerklik talebinde bulunması Ermenistan-

Gürcistan ilişkilerinin de istenilen düzeyde gelişmesini engellemektedir. Ermenistan'ın tarihsel olarak husumet veya ihtilaf halinde olmadığı tek komşusu İran'dır denilebilir. İran ve Ermenistan birbirlerinin izolasyonunu kırmaya yönelik pragmatik bir ortaklık içindedir. Ermenistan'ın Rusya ile ilişkileri ise sıkı bir himaye ve bağımlılık ilişkisi niteliğindedir. Rus nüfuzu da Ermenistan'ın ABD, AB ve NATO ile geliştirmek istediği ilişkileri kısıtlamaktadır (Bozkuş, 2008: 69; Laçiner, 2005; Kasım, 2012; Kanbolat ve Gül, 2001; Kelkitli, 2013: 130; Cornell, 2001; Atamian, 2014).

Bu çalışmada, Ermenistan dış politikasında gözlemlenen söz konusu zorlanmaların (compulsion) liderlik dönemleri bağlamında bir analizi yapılmaya çalışılmıştır. Yarı-başkanlık sistemiyle idare edilen Ermenistan'da teorik olarak dış politikanın ana karar alıcıları sırasıyla cumhurbaşkanı, başbakan ve dışişleri bakanıdır. Ancak pratikte ülke dış politikasının şekillenmesinde rol oynayan çok güçlü baskı grupları mevcuttur. Bunların başında çeşitli ülkelerdeki Ermeni diasporası ve örgütleri gelmektedir. Bilindiği gibi Ermenistan, eski Sovyet cumhuriyetleri arasında, nüfusuna oranla en büyük ve en etkili diaspora örgütlenmesine sahip olan ülkedir. Ermenistan'ın ilk cumhurbaşkanı Ter-Petrosyan, halefi Koçaryan ve mevcut cumhurbaşkanı Sarkisyan, ihtilafli konularla ilgili realist bir politika izlemeye çalışsalar da, kamuoyunun ve diaspora örgütlerinin baskısına karşı koyamamışlardır. Bu durum, reelpolitik faktörlerle psikopolitik faktörlerin birbirini itmesi ve çekmesi şeklinde değerlendirilebilir. Giriş bölümünü sırasıyla yöntem, bulgular, tartışma ve sonuç bölümleri izlemelidir.

Ter-Petrosyan Dönemi Ermenistan Dış Politikası

Levon Hagopi Ter-Petrosyan, Suriye'nin Halep şehrinde dünyaya gelmiştir. Ailesi, 1915'te Hatay'daki Musa Dağı İsyanı'na katılan Osmanlı Ermenilerindedir. Babası Suriye Komünist Partisi'nin kuruluşunda yer almıştır (Levin, 1996: 369). Leningrad Devlet Üniversitesi'nden filoloji alanında doktora derecesiyle mezun olan ve başlangıçta entelektüel yönüyle dikkat çeken Ter-Petrosyan, önce Karabağ Komitesi'nin, ardından Ermeni Pan-Nasyonal Hareketi'nin liderliğini üstlenerek siyasete atılmıştır. Kısmen bu görevlerdeki etkinliğine bağlı olarak 16 Ekim 1991'de Ermenistan'ın ilk cumhurbaşkanı seçilmiştir (Astourian, 2000: 1; Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի լրագրած կենսագրությունը, 2015).

Ter-Petrosyan'ın haleflerine nazaran realist bir dış politika izlemeye çalıştığı söylenebilir. Ona göre, Ermeniler geçmişte ya Batı'ya ya da Rusya'ya güvenmişler, bunun sonucunda, Birinci Ermenistan Cumhuriyeti (1918-1920) tecrübesinde görüldüğü gibi, çoğu zaman hüsrana uğramışlardır. Ermenistan'ın bu durumu tersine çevirip ekonomik ve siyasî istikrara kavuşması için dış politikasını normalleştirilmesi gerekirdi. En başta Türkiye ile diplomatik ilişki tesis edilmeli ve Azerbaycan ile de belli konularda mutabakata varılmalıydı. Türkiye ile iyi ilişkilerin geliştirilmesi, aynı zamanda Azerbaycan'ın müzakere masasındaki gücünü zayıflatacak ve Ermenistan'ı Hazar Denizi'ndeki hidrokarbon kaynaklarının geçiş rotası haline getirebilecekti (Kasım, 2012: 135-140; Libaridian, 1999: 116).

Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin normalleşmesi ise öncelikle "Ermeni soykırımı" iddialarının gündemden kaldırılmasına bağlıydı. Ancak Ermeniler genel olarak, "soykırım" ile tarihsel yaşam alanlarını, kültürel miraslarını ve maddî değerlerini kaybettiklerini düşünüyor; güvensizlik ve istikbal endişesi gibi psikolojik saiklerle "1915 Olaylarını" seçilmiş travma haline getiriyor ve adeta bir "millî gurur meselesi" olarak görüyorlardı. Dolayısıyla, diğer konularda zaman zaman muhalif görüşler dile getirilebilirken "soykırım" mevzuunda Ermeni kamuoyunda ciddi bir fikir birliği oluşmuştu (Cabbarlı, 2011: 358-362). Ter-Petrosyan bu hususta daha diplomatik hareket etmek gerektiğini savunmuşsa da Ermenistan'ın Bağımsızlık Bildirgesi'nde "Ermenistan Cumhuriyeti, Osmanlı Türkiye'si ve Batı Ermenistan'da gerçekleşen 1915 Soykırımı'nın uluslararası alanda tanınmasına yönelik çabaları destekler" ibaresi yer almıştır (<http://www.gov.am>, 2016). Böylece "Ermeni soykırımı" propagandasının Ermenistan'ın "millî davası" olduğu tescillenmiştir.

Ermenistan'ın Türkiye ve Azerbaycan ile ilişkilerini çıkmaza sokan bir diğer faktör de Dağlık Karabağ meselesidir. Hukuken Azerbaycan toprağı olan ancak nüfusunun çoğunluğu Ermenilerden oluşan Dağlık Karabağ bölgesi, Ermenistan silahlı kuvvetlerince işgal edilmiştir. Burada Dağlık Karabağ Cumhuriyeti adında de facto bir devlet de ilan edilmiş fakat bu devlet Ermenistan Hükümeti'nce resmî olarak tanınmamıştır. Ter-Petrosyan'a göre Ermenistan, Dağlık Karabağ'ı tanıdığı

takdirde bölgeye müdahale ettiği veya olayları tahrik ettiği şeklinde bir suçlamayla karşı karşıya kalacaktı. Bilhassa, yüzlerce Azerbaycanlının öldürüldüğü Hocalı Katliamı'ndan (Xocalı Soyqırımı/Faciəsi) sonra Ermenistan Hükümeti, muhtemel uluslararası baskılardan endişe ederek Karabağ Ermenilerini aktif olarak desteklediğini reddetmiştir. Ter-Petrosyan, sık sık Dağlık Karabağ'ın Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki bir çatışma olarak algılanmaması gerektiğini, Ermenistan'ın Azerbaycan toprakları üzerinde hak iddia etmediğini belirtmiştir (Croissant, 1998: 70; Kasım, 2001; Masih ve Krikorian, 1999: 49; Mırzəyev, 2009: 18-25).

Ter-Petrosyan yönetimi, Dağlık Karabağ'daki statükoyu devam ettirmenin mümkün olmadığını görerek uzlaşma arayışına girmiştir. Nitekim Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) bünyesinde faaliyet yürüten Minsk Grubu'nun Dağlık Karabağ ihtilafının diplomatik yollardan çözümüne yönelik uzlaşma formülü, 1996 yılı sonbaharında Azerbaycan ve Ermenistan tarafından kabul edilmiştir. Ne var ki bu formül, problemin behemehâl çözümünü öngörmemekteydi. Dağlık Karabağ'ın Ermenilerde kalacağını kesin olarak belirtilmemiş olması ve 1988 öncesindeki gibi "otonom bölge" statüsüyle de olsa Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü dâhilinde kalma ihtimalinin ortaya çıkması, milliyetçi Ermeni çevrelerinde, özellikle de Karabağlı Ermenilerde büyük tepkiye neden olmuştur. Savaşla elde edilen toprakların masa başında kaybedileceği yönünde bir kitle psikolojisinin oluşması ve bütün bunların Robert Koçaryan'ın başbakan olduğu bir döneme rastlaması Ter-Petrosyan'ı güç duruma sokmuştur. Ter-Petrosyan'ın kabul ettiği mutabakat formülünün aksine Koçaryan, Dağlık Karabağ yönetimini destekleyerek ihtilaf konusu olan hususların bir bütün olarak ele alınmasından yana tavır koymuştur. Savunma Bakanı Vazgen Sarkisyan ile İçişleri ve Milli Güvenlik Bakanı Serj Sarkisyan da bu konuda Koçaryan'ın yanında yer almıştır. Eylül 1996 seçimlerinde Ter-Petrosyan'ı destekleyen Dağlık Karabağ "gazilerinden" müteşekkil Yerkrpah Birliği de Ter-Petrosyan'a karşı tavır almış ve cumhurbaşkanını açıkça "teslimiyetçi" olmakla suçlamıştır (Kırımlı, 1998).

Hem Azerbaycan hem de Türkiye'nin kendisine ekonomik ambargo uygulaması nedeniyle Ermenistan bu dönemde İran'a can simidi gibi yaklaşmıştır. Ter-Petrosyan 1992-1995 yılları arasında İran'ı üç kez ziyaret etmiştir. İran ile Ermenistan arasındaki ekonomik ilişkiler özellikle Dağlık Karabağ sorunu sırasında önem arz etmiştir. İran'ın tek kaygısı, Ermeni işgali nedeniyle Azerbaycan'dan İran topraklarına akın eden mültecilerdi. İran, Dağlık Karabağ sorununda arabulucu olmaya da çalışmıştır. 8 Ağustos 1992'de Tahran'da bir araya gelen Ermenistan Cumhurbaşkanı Ter-Petrosyan, Azerbaycan Geçici Cumhurbaşkanı Yakup Memedov ve İran Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani, Dağlık Karabağ'da bir hafta içerisinde ateşkes yapılması konusunda anlaşmışlardır. Ancak İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Velayetî'nin Karabağ ziyareti sırasında Hocalı Katliamı'nın gerçekleşmesi ve Ter-Petrosyan ile Memedov arasında ortak bildirin imzalandığı gün Ermenistan'ın Şuşa'yı işgal etmesi üzerine İran yönetimi, arabuluculuk faaliyetlerinden vazgeçerek Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğunu ve herhangi bir sınır değişikliğine taraftar olmadıklarını açıklamıştır. İran'ın arabuluculuk girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanması, Rusya'nın müdahalesiyle açıklanabilir. Zira hem Hocalı Katliamı hem de Şuşa'nın işgali sırasında Ermenistan, Rusya tarafından desteklenmiştir. Dolayısıyla Rusya, İran'ın barış görüşmelerine aracılık ederek bölgedeki nüfuzunu artırmasını istememiş olabilir (Kasım, 2012: 141-146; Winrow, 1995: 98-99).

Ter-Petrosyan, bölgesel güçlerle iyi ilişkiler geliştirmek suretiyle Ermenistan'ın Rusya'ya bağımlılığını azaltmak istemişse de Dağlık Karabağ ihtilafı nedeniyle bölgede yaşanan istikrarsızlık Ermenistan'ın güvenliğini tehdit eder boyutlara ulaşmış, bunun sonucu olarak Ermenistan Rusya'ya her geçen gün daha fazla bağımlı hale gelmiştir. Rusya, Ermenistan'da herhangi bir sorunla karşılaşmadan askerî üs kurmuş ve Ermenistan'ın Türkiye sınırına Rus askerleri konuşlandırılmıştır (Astourian, 2000: 18).

Ter-Petrosyan döneminde Ermenistan'ın ABD ile de iyi ilişkiler geliştirdiği, bunun neticesinde Ermenistan'ın 1992-1996 yılları arasında ABD'den 350 milyon dolar yardım aldığı görülmektedir (Cornell, 1997: 7). Ermenistan-ABD ilişkilerinin gelişmesinde ABD'deki Ermeni diasporasının kritik bir rol oynadığını belirtmek gerekir. ABD'de son derece etkin olan Ermeni diasporası Amerikan Kongresi'nde Azerbaycan'a insanî yardım gönderilmesini yasaklayan bir karar çıkartılmasını dahi sağlamıştır (Freedom Support Act Section 907).

Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin geliştirilmesi ve Dağlık Karabağ politikasının revize edilmesine ilişkin “ılımlı” yaklaşımları nedeniyle Ter-Petrosyan, hem içte hem dışta güçlü bir muhalefetle karşılaşmış; Ermeni Devrimci Federasyonu (Daşnaksutyun), Ermeni Demokratik Liberal Partisi ve Ermeni Komünist Partisi dâhil olmak üzere birçok parti ve grup, Ter-Petrosyan’ı hedef almıştır. Daşnaksutyun’un Ermenistan’da faaliyet yürütmesi ve 1995’teki seçimlere katılması yasaklanınca Ter-Petrosyan ile diaspora partileri arasındaki gerilim yeni bir safhaya taşınmıştır. Bu karar üzerine dünyadaki bütün Taşnak örgütleri Ter-Petrosyan rejimine cephe almıştır (Kasım, 2001: 183-184). 22 Eylül 1996 tarihindeki seçimlerde Ter-Petrosyan yeniden cumhurbaşkanı seçilince diaspora örgütleri seçimlere hile karıştırıldığı yönünde kampanyalar yürütmüş ve birçok ülkede Ermeni büyükelçiliklerinin önünde protesto gösterileri düzenlenmiştir. Bu kampanyalar Ter-Petrosyan’ın imajını olumsuz etkilemiştir (Masih ve Krikorian, 1999: 114). AGİT bünyesinde Dağlık Karabağ ihtilafının çözümüne yönelik uzlaşma formülünü kabulünden sonra, daha önce Ter-Petrosyan’ı destekleyen birçok isim görevlerinden istifa etmiş; Dağlık Karabağ’daki Ermeni silahlı kuvvetlerinin Koçaryan’ı desteklemek üzere Erivan’a yürüyüp Ter-Petrosyan’ın darbeyle indirileceği söylentileri yayılmıştır. Ter-Petrosyan kendisine yönelen baskılara daha fazla dayanamayarak 4 Şubat 1998’de cumhurbaşkanlığı görevinden istifa etmiştir (Kasım, 2002a: 42-46).

Koçaryan Dönemi Ermenistan Dış Politikası

Ter-Petrosyan’ın istifasından sonra Nisan 1998’de yapılan cumhurbaşkanlığı seçimleri, Robert Sedraki Koçaryan’ın galibiyetiyle sonuçlanmıştır. Taşnaklara yakınlığıyla bilinen Koçaryan, cumhurbaşkanı olmadan önce Karabağ Komitesi’nin üyesi ve sözde Dağlık Karabağ Cumhuriyeti’nin başbakanıydı.

Koçaryan başlangıçta Dağlık Karabağ konusunda farklı bir politika takip edeceği izlenimini vermiş; cumhurbaşkanlığının ilk yılında Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev’e Dağlık Karabağ yönetimini muhatap almasını salık vermiştir. Koçaryan, beklendiği üzere, Türkiye’ye karşı “soykırım” iddialarını yeniden gündeme getirmiş, Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşması uyarınca Ermenistan’da askerî müfettiş olarak bulunan Türk yetkililerin sayısının azaltılmasını talep etmiş ve Ter-Petrosyan döneminde yasaklanan Daşnaksutyun’u yeniden faal hale getirmiştir (Kasım, 2002b: 90-103).

Koçaryan, Dağlık Karabağ sorununun çözümü ile ilgili olarak 2001 yılında Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev ile iki kez (önce Paris’te, daha sonra Florida’da) görüşmüştür. Ancak Koçaryan’ın Dağlık Karabağ yönetimi ile yakın ilişki içinde olması ve Ermeni diasporasının Ermenistan siyasetindeki etkisini artırması, hem Dağlık Karabağ sorununun çözümünün hem de Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin normalleşmesinin önünde engel olmaya devam etmiştir. Ermeni güçlerinin işgal ettiği topraklardan çekilmesi için Koçaryan’ın Aliyev’le pazarlık yaptığı yönündeki söylentiler bile tepki toplamaya yetmiştir. Radikal unsurlar bu konuda herhangi bir taviz verilmesine mutlak surette karşı çıkmıştır. Nitekim 27 Nisan 1999’da Ermenistan Parlamentosu’na düzenlenen saldırıda Başbakan Vazgen Sarkisyan ve AGİT uzlaşısının kilit isimlerinden Karen Demirciyan da dâhil olmak üzere 8 parlamento üyesi öldürülmüştür. Bunlar çoğunlukla çözüm konusunda Koçaryan’ı destekleyebilecek isimlerdi; 27 Nisan saldırısı ile bu ihtimal ortadan kalkmış ve Koçaryan, daha sert politikalara yönelmiştir (Kasım, 2002a: 133). Saldırının ardından Koçaryan’ın en önemli siyasî rakipleri tasfiye edilmiş; bu minvalde saldırının arkasında Koçaryan’ın bulunduğu iddiaları sıkça dile getirilmiştir (Bozkuş, 2008: 71).

Bu dönemde diaspora partileri ve Koçaryan tarafından yeniden yasal hale getirilen Daşnaksutyun, Ermenistan dış politikasında daha etkin bir rol oynamaya başlamıştır. Söz konusu partiler Ermenistan yönetiminin Türkler ile Ermeniler arasındaki sivil inisiyatiflere bakışını da etkilemiştir. 9 Nisan 2001’de Ermeni ve Türk üyelerden oluşan Türk-Ermeni Barışma Komisyonu kurulmuş ve Ermenistan Dışişleri Bakanlığı komisyonun kuruluşunu olumlu bir gelişme olarak değerlendirmiştir. Fakat diasporanın ve milliyetçi siyasî hareketlerin komisyona cephe alması üzerine Ermenistan Dışişleri Bakanlığı’nın da komisyona bakışı olumsuzlaşmıştır (Kasım, 2001-2002).

Selefi Ter-Petrosyan gibi Ermenistan-ABD ilişkilerini güçlendirmeye çalışan Koçaryan, Rusya ile Batı arasındaki ilişkilerin gergin olduğu bir ortamda Washington'da düzenlenen NATO'nun kuruluş yıldönümü kutlamalarına katılmıştır. Koçaryan'ın ABD'ye yönelmesinin en önemli nedenlerinden birisi, ABD'deki güçlü Ermeni diaspora örgütlerinden olan Ermeni Ulusal Komitesi'nin (ANCA) bu yöndeki girişimleridir. Söz konusu girişimlere rağmen, Vladimir Putin'in iktidara gelmesiyle birlikte Rusya'nın Ermenistan üzerindeki nüfuzu artarak devam etmiştir (Kasım, 2002b: 90-103). Putin'in yeni güvenlik doktrini bağlamında Rusya'nın Kafkaslar'daki rolünü ihya etme düşüncesi, Ermenistan'ı Moskova ile yakın temas halinde olmaya itmiştir. Bu dönemde Ermenistan'ın Rusya ile ilişkilerini etkileyen bir diğer faktör ise ABD'de gerçekleşen meşhur 11 Eylül saldırıdır. 11 Eylül'den sonra ABD'nin Kafkasya bölgesindeki etkisi artmış ve Gürcistan'a Amerikan askerleri konuşlandırılmıştır. Ayrıca ABD'nin kontrterör inisiyatiflerini desteklediği için Azerbaycan'ın ABD ile ilişkilerinde yoğunlaşma görülmüştür. Bu gelişmeler Ermenistan'ın Rusya nezdindeki önemini iyice artırmış ve Ermenistan, bir anlamda Rusya'nın bölgedeki stratejik rolünün vitrini haline gelmiştir (Mirzoyan, 2010: 21-39).

Koçaryan döneminde Ermenistan'ın İran ile ilişkileri artarak devam etmiştir. Bu dönemde Ermenistan-İran ilişkilerinin özellikle enerji ve ticaret alanlarında yoğunlaştığı görülmektedir. Koçaryan'ın Aralık 2001'deki İran ziyareti sırasında iki ülke arasındaki ticaret rejiminin yumuşatılmasını içeren bir anlaşma imzalanmıştır. Bu ziyarette ayrıca Ermenistan-İran doğal gaz boru hattının geçiş güzergâhının kısaltılması için inşa edilen Kjaran tüneliyle ilgili çalışmaların hızlandırılması görüşülmüştür. İran'dan Ermenistan'a diplomatik ilişkiler kurulduktan sonra devlet başkanı seviyesinde ilk ziyareti Eylül 2004'te Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi gerçekleştirmiştir. Ziyaret sırasında enerji bakanlıkları arasında işbirliğini öngören bir protokol ile Ermenistan'daki Badi nükleer santralının yapımına İran'ın yapacağı yardım ile ilgili bir protokol imzalanmıştır. Ermenistan Parlamentosu'nda bir konuşma yapan İran Cumhurbaşkanı Hatemi, ülkesinin Kafkasya bölgesinde istikrarın korunmasına büyük önem verdiğini, bölgedeki ortak çıkar ve amaçların anlaşmazlıklardan önce gelmesi gerektiğini, Dağlık Karabağ sorununun da barışçıl yöntemlerle çözülmesi gerektiğini belirtmiştir. Hatemi'yi dinlemeye parlamento oturumlarını boykot eden Ermenistan muhalefetine de gelmesi Ermenistan'ın İran'a verdiği önemi göstermektedir. Ermenistan Cumhurbaşkanı Koçaryan 5-6 Temmuz 2006 tarihlerinde İran'a iade-i ziyaret gerçekleştirmiş, İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad ile görüşerek iki ülke arasında üçüncü enerji nakil hattının yapımını öngören bir mutabakat zaptı imzalamıştır (Kelkitli, 2013: 131).

Sarkisyan Dönemi Ermenistan Dış Politikası

2008'de Ermenistan Cumhurbaşkanı seçilen Serj Azati Sarkisyan, selefi Koçaryan gibi Dağlık Karabağ'da doğmuş ve orada siyasete atılmıştır. Cumhurbaşkanı olmadan önce Ermenistan Savunma Bakanı ve Başbakanı olarak görev yapmıştır.

Sarkisyan döneminin en önemli dış politika konuları yine Dağlık Karabağ ve Türkiye'dir. Sarkisyan, "soykırım" iddiaları ve Dağlık Karabağ konusunda Koçaryan'ın politikalarını devam ettirmiştir. Türkiye ile yakınlaşma konusunda ise, "yirmi birinci yüzyılda komşular arasında sınırların kapalı olmasının doğru olmadığını, bölgesel istikrarın ancak işbirliği ile tesis edilebileceğini, bu doğrultuda Türkiye'nin tarihî gerçekleri araştırmaya yönelik bir komisyon kurulması teklifine karşı olmadıklarını" dile getirmiştir. Sarkisyan'ın Türkiye'ye yaklaşımında, 2008 yılında Güney Osetya'da patlak veren Rusya-Gürcistan Savaşı etkili olmuştur. Bu savaş esnasında Ermenistan-Gürcistan sınırının kapanması, ithalatının yaklaşık üçte ikisini Gürcistan yoluyla temin eden Ermenistan'ı ekonomik anlamda olumsuz etkilemiştir. Dolayısıyla Türkiye-Ermenistan sınırının açılması Ermenistan ekonomisi ve aynı zamanda siyasî istikrarı açısından hayati önem arz etmekteydi. Bununla birlikte Sarkisyan, Türkiye topraklarıyla ilgili irredantist hayalleri teyit etmeyi sürdürerek Ermenistan'ın "Batı Ermenistan" topraklarını geri alıp almayacağı ile ilgili bir soruya, "vatan toprağımızın bir parçası olan Karabağ meselesini mevcut nesil çözdü, şimdi yetişmekte olan nesil de kendi üzerine düşen mesuliyeti şerefle yerine getirecektir" şeklinde bir cevap vermiştir. Bu cevap kısaca "Biz Karabağ'ı aldık, Ağrı'yı da yeni nesil alsın" şeklinde tevil edilmiştir (Kohen, 2011). Ermenistan'ın bir yandan Türkiye sınırının açılmasını talep ederken diğer yandan böylesi irredantist iddiaları gündeme getirmesi, reelpolitik psikopolitiğin çatışması anlamında ciddi bir paradoksa işaret etmektedir.

Bu dönemde Türk-Ermeni ilişkilerinin normalleşmesi yönünde en büyük baskı ABD'den gelmiştir. ABD yönetiminin amacı, Amerikan Kongresi'ne getirilen "soykırım" tasarıları ile ilgili olarak Ermeni diasporasına karşı elini güçlendirmek ve Ermenistan'ı Batı ittifakına yakınlaştırarak Rusya'nın nüfuzundan uzaklaştırmaktır (Poghosyan, 2014: 16-27). ABD yönetimine göre, Türkiye-Ermenistan ilişkileri normalleştiğinde, soykırım tasarılarının ABD'nin çıkarlarına zarar verdiği konusunda Kongre üyelerini ikna etmek daha kolay olacaktır. Ermenistan'ın Batı ittifakına yakınlaştırılması konusu, 2008 sonrasında daha fazla önem kazanmıştır. 2008'deki Rusya-Gürcistan Savaşı, Rusya'nın bölgede gerektiğinde askerî güç kullanabileceğini ve bu noktada Rusya'ya askerî üs sağlayamaya devam eden Ermenistan'ın özel önem arz ettiğini göstermiştir. Bu durumun tersine çevrilmesi için Türk-Ermeni ilişkilerinin normalleşmesi ve iki ülke arasındaki sınırların açılması gerekiyordu. Nitekim ABD'nin teşviki, İsviçre'nin arabuluculuğu ve Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün 6 Eylül 2008'de Sarkisyan'ın daveti üzerine Ermenistan-Türkiye maçını izlemek üzere Erivan'a gitmesi neticesinde, Türkiye ve Ermenistan tarafları Nisan 2009'da ilişkilerin normalleştirilmesine yönelik bir yol haritası üzerinde anlaşmaya vararak iyi ilişkiler geliştirme niyetlerini ortaya koymuştur (Aras, 2008). Ermenistan iç siyasetinde bu sürece tepki gösteren unsurlar çıkmıştır. Yol haritasından sonra ABD Başkanı Barack Obama, meşhur 24 Nisan konuşmasında Ermenice "Büyük Felaket" anlamına gelen "Mets Yeghern" tabirini kullanmıştır. Diaspora örgütleri, Obama'nın Türkiye ile yaklaşma süreci nedeniyle "soykırım" ifadesini kullanmadığını belirterek Sarkisyan yönetimini eleştirmiştir. Her şeye rağmen, iki ülke 10 Ekim 2009 tarihinde "Diplomatik İlişkilerin Tesisi" ve "İkili İlişkilerin Geliştirilmesi"ni öngören iki protokol imzalamıştır. İkili ilişkilerin normalleşmesi için bir çerçeve sunan protokoller her iki ülkede de onaylanmaları için ilgili mercilere iletilmiştir. Türkiye hükümeti, protokolleri vakit kaybetmeden TBMM'ye göndermiştir. Ermenistan hükümeti ise, ilgili mevzuat uyarınca protokolleri önce Anayasa'ya uygunluğunun denetimi için Anayasa Mahkemesi'ne iletmiş, Mahkeme'nin 12 Ocak 2010'da aldığı uygun bulma kararının ardından protokoller onaylanmaları için Ermenistan Millî Meclisi'ne (Azgayin Joğov) gönderilmiştir. Ancak Sarkisyan, Türkiye'nin ön şartlarını gerekçe göstererek 22 Nisan 2010 tarihinde protokollerin onay sürecinin dondurulduğunu açıklamıştır. Türkiye'nin "Ermeni soykırımını" tanımaması ve Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'a iadesinde ısrar etmesi, Türk-Ermeni ilişkilerinin gelişmesinin önündeki en önemli iki gerekçe olarak gösterilmiştir (Afsaneh, 2014: 120-127). Ermenistan'ın bu tutumu herhangi bir değişim göstermeden devam etmektedir.

Sarkisyan dönemi dış politikasının milliyetçi Ermenilerce genel olarak başarısız addedildiği görülmektedir. Sarkisyan, özellikle Dağlık Karabağ meselesi ve Türkiye ile Ermenistan arasında imzalanan protokoller konusunda "tavizkâr" olmakla; Ermeni subay Gurgen Margaryan'ı öldüren Ramil Seferov'un 2012'de Macaristan tarafından Azerbaycan'a iadesi konusunda etkili bir politika ortaya koyamamakla; Batı dünyası ile yaklaşma çabalarında yetersiz kalmakla ve aynı şekilde Rusya öncülüğündeki Avrasya entegrasyonuna katılım konusunda başarısız olmakla eleştirilmiştir (Sanamyan, 2014). Kısacası, Sarkisyan ne Ermeni diasporasını, ne Avrupa'yı, ne Rusya yönetimini, ne de ülke içindeki reform yanlılarını memnun edebilmiştir.

Sonuç

Ermenistan dış politikasında üç dönemin değişmeyen üç dış politika karakterisiği vardır. Bunlar, (1) komşularla normalleşemeyen ilişkiler, (2) Rusya'ya artan düzeyde bağımlılık ve (3) İran'la kurulan pragmatik ilişkiler şeklinde sıralanabilir. Ülke dış politikasının ana belirleyicilerinden birisi diaspora örgütleri; ana temaları ise "Ermeni soykırımı" iddiaları ve Dağlık Karabağ'ın statüsüdür.

Dönemsel karşılaştırma yapılacak olursa, Ermenistan'ın ilk Cumhurbaşkanı Levon Ter-Petrosyan'ın diplomatik anlamda itidalli bir yaklaşım benimsediği söylenebilir. Haleflerine nazaran realist politikalar takip etmeye çalışan Ter-Petrosyan, Türkiye ve Azerbaycan ile belli konularda mutabakata varılması adına, "Ermeni soykırımı" iddialarının ön şart olarak takdim edilmemesi ve Dağlık Karabağ'daki statükonun revize edilmesi için çaba sarf etmiştir. Fakat başta diaspora örgütleri olmak üzere milliyetçi unsurların baskısı nedeniyle bu çabalar akim kalmıştır.

Ter-Petrosyan'ın istifasında etkili olan Ermenistan'ın ikinci Cumhurbaşkanı Robert Koçaryan, genel olarak hem iç hem dış politikada şahin bir tutum sergilemiştir. Dağlık Karabağ sorununun çözümü

için Azerbaycan yönetimi ile temas kurmuşsa da radikal unsurların devreye girmesi ve psikolojik hazırsızlık nedeniyle çözüm ihtimali ortadan kalkmıştır. Bu dönemde “Ermeni soykırımı” iddiaları güçlü bir şekilde gündeme getirildiği için Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesine yönelik girişimler de aynı şekilde sonuçsuz kalmıştır. Bölgesel istikrarsızlığa bağlı olarak Koçaryan döneminde Ermenistan’ın İran ve Rusya ile ilişkilerinin yoğunlaştığı görülmüştür.

Ermeni milliyetçileri nezdinde “tavizkâr” bir politika takip ettiği düşünülen Serj Sarkisyan yönetimi ise Rusya-Gürcistan Savaşı’nın etkisi ve ABD’nin teşvikiyle Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin normalleşmesine yönelik diplomatik düzeyde somut girişimlerde bulunmuştur. Ne var ki kamuoyunun ve baskı gruplarının etkisiyle bu yöndeki protokollerin meclislerce onaylanması dahi temin edilememiştir.

Netice itibarıyla, Ermenistan’ın İran, Rusya ve ABD ile ilişkilerinde reelpolitik faktörler; Türkiye ve Azerbaycan ile ilişkilerinde ise daha ziyade psikopolitik faktörler etkili olmuştur. 1915 olayları ve Dağlık Karabağ mevzuunda milliyetçi unsurların obsesyonu, Ermeni dış politikasında kompülsiyonlara neden olmuş ve üç cumhurbaşkanı da bu siyasal psikolojinin etkisinde kalmıştır. Haliyle Ermeni dış politikasında değişimden ziyade süreklilik faktörleri etkili olmuş; ülkenin komşularıyla ilişkilerini normalleştirip bilhassa ekonomik anlamda çıkarlarını azamileştirmesi mümkün olmamıştır. Ermenistan dış politikasını kısıtlayan psikolojik zorlanmaların kısmen Azerbaycan ve Türkiye için de geçerli olduğunu eklemek gerekir.

Kaynaklar

- Afsaneh, S. (2014). Հայաստան–Թուրքիա միջպետական հարաբերությունների զարգացումը, Լրաբեր Հասարակական Գիտությունների, (Türkiye-Ermenistan İkili İlişkilerinin Gelişimi, 1991-2013. *Sosyal Bilimler Dergisi*), No. 1.

- Aras, B. (2008). Ermenistan ile Futbol Diplomasisi, *Anlayış*, 65.
- Armenian Declaration of Independence*, 20 Ekim 2016 tarihinde <http://www.gov.am/en/independence/> adresinden erişilmiştir.
- Astourian, S. H. (2000). *From Ter-Petrosian to Kocharian: Leadership Change in Armenia*, Berkeley: University of California.
- Atamian, C. (2014). Armenia and Its Russian-Imperialism Problem. *Huffington Post*.
- Bozkuş, Y. D. (2008). Ermenistan'da Demokratikleşme Sürecinin Önündeki Bazı Engeller. *Ermeni Araştırmaları*, 31.
- Büyükkakıncı, E. (2005). *Ermenistan dış politikasından uluslararası sistem değişkenlerine bakış, değişen dünya düzeninde Kafkasya*. Okan Yeşilot (derl.), İstanbul: Kitabevi.
- Cabbarlı, H. (2011). Ermenistan Dış Politikasında Sözde Ermeni Soykırımını Faktörü. *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildiriler I. Cilt*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Cornell, S. E. (2001). Iran and the Caucasus: The Triumph of Pragmatism over Ideology. *Global Dialogue*, 3 (2–3).
- Cornell, S. E. (1997). Undeclared War. *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, 20 (4).
- Croissant, M. P. (1998). *The Armenia-Azerbaijan Conflict: Causes and Implications*. Londra: Preager.
- Kanbolat, H. ve Gül, N. (2001). The Geopolitics and Quest for Autonomy of the Armenians of Javakheti (Georgia) and Krasnodar (Russia) in the Caucasus. *Ermeni Araştırmaları*, 1 (2).
- Kasım, K. (2012). Armenia's Foreign Policy: Small State Irredentism. *Review of Armenian Studies*, No. 25.
- Kasım, K. (2002a). Armenia's Foreign Policy: Basic Parameters of Ter-Petrosyan and Kocharyan Era. *Review of Armenian Studies*, 1 (1).
- Kasım, K. (2002b). Diasporanın Ermenistan Dış Politikasına Etkisi. *2023 Dergisi*, Nisan.
- Kasım, K. (2001-2002). Turkish-Armenian Reconciliation Commission: A Missed Opportunity. *Armenian Studies*, Issue 4, December-January.
- Kasım, K. (2001). The Nagorno Karabakh Conflict from Its Inception to the Peace Process. *Armenian Studies*, June-July-August.
- Kelkitli, F. A. (2013). Soğuk Savaş Sonrası Ermenistan-İran İlişkileri: Gelişen ve Derinleşen Bağlar. *Ermeni Araştırmaları*, 45.
- Kévorkian, R. H. (2000). Contexte Caucasiens et Proche-Orient: La Politique Étrangère de la République d'Arménie. *Les Cahiers de l'Orient: Revue d'Études et de Réflexion sur le Monde Arabe et Musulman*, No. 57, Premier Trimestre.
- Kırımlı, H. (1998). Ter-Petrosyan neden istifa etti. *Zaman*, 8 Şubat.
- Kohen, S. (2011). Sarkisyan Ne Demek İstedi, Milliyet, 28 Temmuz.
- Laçiner, S. (2005). *Türkler ve Ermeniler: Bir Uluslararası İlişkiler Çalışması*. Ankara: USAK.
- Levin, A. (1996). *Envoy to Moscow: Memories of an Israeli Ambassador, 1988-92*, Routledge, Londra ve New York.
- “ԼԷԼՈՒ ՏԵՐ-ՊԵՏՐՈՍՅԱՆԻ լրացված կենսագրությունը”, 13 Mart 2015 tarihinde <http://www.ilur.am> adresinden erişilmiştir.
- Libaridian, G. J. (1999). *The Challenge of Statehood. Armenian Political Thinking Since Independence*. Watertown: Blue Crane Books.
- Masih, J. R. ve Krikorian, R. O. (1999). *Armenia at the Crossroads*. Amsterdam: Harwood Academic.
- Minasyan, S. (2013). Armenia and Georgia: A New Pivotal Relationship in the South Caucasus?. *PONARS Eurasia Policy Memo*, No. 292.

- Mirzəyev, İ. (2009). Dağlıq Qarabağ Münaqişəsinin İnkişaf Dinamikasının Psixoloji Təhlili. *Turan-Sam*, 1 (2).
- Mirzoyan, A. (2010). *Armenia, the Regional Powers, and the West: Between History and Geopolitics*. New York: Palgrave Macmillan.
- Papazian, T. (2006). From Ter-Petrossian to Kocharian: Explaining Continuity in Armenian Foreign Policy, 1991–2003. *Demokratizatsiya*, 14 (2).
- Poghosyan, E. (2012). Հայ-իրանական միջպետական հարաբերությունների կայացումն ու զարգացումը, Լրաբեր Հասարակական Գիտությունների, (Ermenistan-İran İlişkilerinin Kuruluşu ve Gelişimi, 1990-2001. *Sosyal Bilimler Dergisi*), No 2-3.
- Poghosyan, E. (2014). ԱՄՆ-ի դերակատարությունը Հայաստանում անկախ պետականության հաստատման և ամրապնդման գործընթացում, Լրաբեր Հասարակական Գիտությունների, (Ermenistan Cumhuriyeti'nin Bağımsız Bir Devlet Olarak Teessüsünde ABD'nin Rolü. *Sosyal Bilimler Dergisi*), No 2.
- Sanamyan, E. (2014). Serge Sarkisian's Catalogue of Failures: A Brief Foreign Policy Survey. *Armenian Weekly*.
- Winrow, G. M. (1995). *Azerbaijan and Iran. Regional Power Rivalries in The Eurasia*. Alvin L. Rubinstein ve UIes M. Smolansky (derl.), Londra ve New York: M.E. Sharpe.